

UOT 336.77

<https://doi.org/10.30546/25194011.2026.15.1.5122>

DEBİTOR VƏ KREDİTOR BORCLARININ UÇOTU VƏ AUDİTİ

Fərid HÜSEYNOV*

Daxil olub: 25 Dekabr 2025 | Qəbul edilib: 8 Yanvar 2026 | Onlayn nəşr edilib: 24 Mart 2026
Received: 25 December 2025 | Accepted: 8 January 2026 | Published online: 24 March 2026

Açar sözlər: *debitor, kreditor, borc auditi, MHBS, maliyyə nəzarəti*

Giriş

Müasir iqtisadi sistemdə debitor və kreditor borclarının uçotu və auditi müəssisənin maliyyə idarəetmə mexanizminin strateji istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir və həm maliyyə sabitliyinin, həm də ödəniş intizamının təmin olunmasında həlledici rol oynayır. Təsərrüfat subyektləri arasında qarşılıqlı maliyyə münasibətlərinin genişlənməsi, kredit satışlarının artması və tədavi kapitalının dövrü mexanizminin mürəkkəbləşməsi debitor və kreditor borclarının düzgün idarə olunmasını zəruri etmişdir. Debitor borcları müəssisənin digər hüquqi və fiziki şəxslərdən tələb hüququnu, kreditor borcları isə öhdəliklərini əks etdirir və bu kateqoriyalar üzrə uçotun düzgün aparılması müəssisənin maliyyə nəticələrinin real mənzərəsini formalaşdırır.

Debitor və kreditor borclarının uçotunda beynəlxalq mühasibat standartlarının, xüsusilə MHBS 9 və MHBS 15 standartlarının tələbləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu standartlar aktiv və öhdəliklərin tanınması, ölçülməsi, dəyərsizləşmə və təqdim olunma qaydalarını müəyyənləşdirərək mühasibat məlumatlarının şəffaflığını və müqayisəliliyini təmin edir. Debitor borclarının dəyərsizləşməsi üzrə gözlənilən kredit zərəri modelinin tətbiqi risklərin qabaqlayıcı qiymətləndirilməsinə və kapitalın təhlükəsiz idarə edilməsinə şərait yaradır. Kreditor borclarının uçotu isə müqavilə münasibətlərinə, ödəniş cədvəllərinə, sosial və büdcə öhdəlikləri üzrə qanunvericilik tələblərinə əsaslanır.

Bu mövzunun elmi və praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müəssisənin maliyyə sabitliyi, ödəmə qabiliyyəti, dövrü kapitalının çevikliyi və pul axınlarının səmərəliliyi borc münasibətlərinin düzgün qurulmasından və audit vasitəsilə nəzarət mexanizmlərinin təmin edilməsindən asılıdır. Bu çərçivədə audit prosedurlarının aparılması, daxili nəzarət sisteminin qiymətləndirilməsi, risklərin təhlili və təsdiqləmə metodlarının tətbiqi maliyyə hesabatlarının etibarlılığını artırır və idarəetmə qərarlarının informatizasiya səviyyəsini yüksəldir.

1. Debitor və kreditor borclarının iqtisadi mahiyyəti

Debitor və kreditor borcları müəssisənin maliyyə münasibətlərinin əsas kateqoriyalarından biri kimi təsərrüfat subyektləri arasında formalaşan hüquqi–maliyyə öhdəliklərini ifadə edir və təşkilatın likvidlik səviyyəsinin, maliyyə sabitliyinin, eləcə də dövrü kapitalının səmərəli idarə olunmasının müəyyənədi elementlərindən sayılır. Bu borc münasibətləri iqtisadi sistemdə qarşılıqlı hesablaşmaların tənzimlənməsinə, müqavilə öhdəliklərinin icrasına və maliyyə resurslarının fasiləsiz dövrüyyəsinə xidmət edir [9, s. 10]. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsində debitor və kreditor borclarının həcmi və strukturu, həmçinin onların çevik və məqsədyönlü idarə olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki bu proses kapitalın səmərəli yerləşdirilməsi və maliyyə risklərinin

* magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: feridhusenli043@gmail.com

minimuma endirilməsi ilə bilavasitə əlaqəlidir. Debitor borcları müəssisənin digər fiziki və hüquqi şəxslərdən tələb etmə hüququnu əks etdirən və əsasən satışdan yaranan ödəniş öhdəliklərinin gecikdirilməsi nəticəsində formalaşan maliyyə tələbləridir. Debitor borclarının təsnifatı onların əməliyyat xarakteri, yaranma mənbəyi və ödəniş müddətinə əsaslanır və qısamüddətli və uzunmüddətli, real və şübhəli, kommersiya və qeyri-kommersiya borclarını əhatə edir. Bu sahədə düzgün analitik uçotun aparılması, borcların vaxtında yığılması və optimallaşdırılması dövriyyə kapitalının çevikliyini təmin edir və likvidlik risklərinin qarşısını alır.

Kreditor borcları isə müəssisənin digər təsərrüfat subyektləri və dövlət qurumları qarşısında öz üzərinə götürdüyü maliyyə öhdəliklərini əks etdirir. Onlar malgöndərənlərlə hesablaşmalar, göstərilən xidmətlər, əməkhaqqı və vergilərlə bağlı yaranır və mənsə və müddət baxımından ticarət, maliyyə və büdcə kreditor borcları kimi qruplaşdırılır. Kreditor borclarının düzgün idarə olunması müəssisəyə qısamüddətli öhdəliklərin planlaşdırılması, pul axınlarının tənzimlənməsi və çevik maliyyə qərarlarının qəbulu baxımından üstünlük yaradır.

Borc münasibətlərinin müəssisənin maliyyə dayanıqlığındakı rolu olduqca əhəmiyyətlidir. Debitor borclarının vaxtında ödəndirilməsi və kreditor borclarının nizamlı şəkildə icrası maliyyə çevikliyini və pul vəsaitlərinin sabit axınını təmin edir, fəaliyyətin fasiləsizliyini gücləndirir və maliyyə sahəsində davamlı inkişafın əsasını formalaşdırır. Bu səbəbdən debitor və kreditor borclarının optimal səviyyədə saxlanılması müəssisənin maliyyə idarəetmə strategiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Borc öhdəliklərinin effektiv idarə olunmasına təsir göstərən amillərə müəssisənin kredit siyasəti, hesablaşmaların təşkili mexanizmi, müqavilə şərtlərinin adekvatlığı, vergi və hüquqi tənzimləmə sistemi, bazar şəraiti və daxili nəzarət mexanizmlərinin yetkinliyi daxildir [14, s. 17]. Bu amillərin balanslaşdırılmış şəkildə idarə olunması borc risklərinin minimallaşdırılmasını, maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsini və kapitalın optimal istifadəsini təmin edir. Beləliklə, debitor və kreditor borclarının rəşional və sistemli idarə edilməsi müəssisənin maliyyə mövqeyinin güclənməsinə, resursların səmərəli yönləndirilməsinə və ümumi biznes sabitliyinin təmin edilməsinə xidmət edir.

2. Debitor borclarının uçotu və idarə edilməsi

MHBS 9 “Maliyyə alətləri” və MHBS 15 “Müştərilərlə müqavilələr üzrə gəlirlər” standartlarının tələblərinə uyğun olaraq debitor borclarının tanınması, ölçülməsi və sonrakı qiymətləndirilməsi müasir maliyyə hesabatlarının konseptual əsaslarını təşkil edən “məzmunun formadan üstünlüyü” prinsipinə əsaslanır və müəssisənin aktivlərinin real dəyərini, gəlir tanınmasının obyektivliyini və kredit risklərinin proqnozlaşdırılmasını təmin edən kompleks metodoloji yanaşmanı tələb edir [3, s. 20]. MHBS 15 çərçivəsində debitor borcları üzrə aktiv tanınması yalnız malların və ya xidmətlərin nəzarətinin alıcıya keçdiyi, müqabilində ödəniş alma hüququnun hüquqi cəhətdən təmin olunduğu və gəlirin məbləğinin etibarlı şəkildə ölçüldüyü halda mümkün olur.

Müqavilə öhdəliklərinin beşmərhələli model üzrə tanınması (müqavilənin müəyyən edilməsi, öhdəliklərin identifikasiyası, qiymətin müəyyənləşdirilməsi, qiymətin öhdəliklər üzrə bölüşdürülməsi və gəlirin tanınması mərhələləri) debitor borclarının uçot mexanizmini gəlirlə sinxronlaşdırır və kommersiya əməliyyatlarının substansiyasını dəqiq əks etdirir.

MHBS 9 isə debitor borclarının ilkin və sonrakı ölçülməsi prinsiplərini formalaşdırır. Standarta görə, debitor borcları ilkin olaraq ədalətli dəyər əsasında qeydə alınır və sonradan amortizasiya olunmuş dəyər əsasında, effektiv faiz metodu tətbiq edilməklə ölçülür. Bu yanaşma iqtisadi tələbatı, yəni borcun real maliyyə yükünü və zaman dəyərini nəzərə alır. MHBS 9-un əsas yeniliklərindən biri gözlənilən kredit zərəri (ECL – Expected Credit Loss) modelinin tətbiqidir [8, s. 19].

Bu model borcların dəyərsizləşməsini yalnız baş vermiş zərərlər əsasında deyil, həm də gələcək gözləntilər, borcalanın kredit qabiliyyəti, ödəniş davranışı, makroiqtisadi göstəricilər və risk üzrə tarixi məlumatlar əsasında müəyyənləşdirməyə imkan verir. Ehtiyatların yaradılması reaktiv deyil, proaktiv xarakter alır.

Bu standartların paralel tətbiqi nəticəsində debitor borclarının uçotu müəssisənin risk menecmenti sisteminə inteqrasiya olunur, aktivlərin keyfiyyətinə dair daha dəqiq qiymətləndirmə aparılır,

maliyyə hesabatlarında şəffaflıq və etibarlılıq güclənir və investorlar, kreditorlar və digər maraqlı tərəflər üçün qərar qəbul etmə imkanları genişlənir. Debitor borclarının tanınması satış müqaviləsi üzrə risklərin və mülkiyyət hüquqlarına analoji iqtisadi üstünlüklərin alıcıya keçdiyi anda baş verir və bu zaman debitor borclarının ilkin qiymətləndirilməsi ədalətli dəyər əsasında aparılır. Əməliyyatların qanuniliyinin və düzgünlüyünün təsdiqi məqsədilə hesab-fakturalar, elektron qaimə-fakturalar, qəbul-təhvil aktları və tacir müqavilələri kimi ilkin sənədlərdən istifadə olunur.

Sonrakı dövrdə borclar amortizasiya olunmuş dəyər əsasında qiymətləndirilir və bu zaman effektiv faiz metodu tətbiq olunur. Şübhəli və ümidolunmaz borclarla bağlı ehtiyatların yaradılması ECL (Expected Credit Loss Model – gözlənilən kredit zərəri) əsasında həyata keçirilir; bu yanaşma risklərin yalnız baş verdikdən sonra deyil, həm də əvvəlcədən dəyərləndirilməsi prinsipinə əsaslanır və aktivlərin dəyərsizləşmə potensialını nəzərə alır.

Analitik və sintetik uçot strukturlaşdırılmış məlumat axınıni təmin edir və borcların yaranma mənbəyinə, müddətinə, müştəri segmentlərinə və ödəmə intizamına görə detallı təsnifləşdirilməsinə şərait yaradır. Bu nəzarət mexanizmi idarəetmə qərarlarının riyazi əsaslarla formalaşdırılmasına, borc portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinə və kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsinə real dəstək verir. Debitor borclarının idarə edilməsində Collection policy və Credit policy xüsusi əhəmiyyət daşıyır; birincisi borcların yığılması üzrə ardıcıl prosedurları, ikincisi isə kredit satışlarının şərtlərini, ödəniş intizamına dair tələbləri, kredit limitlərinin müəyyənləşdirilməsini və müştəri ödəmə qabiliyyətinin analitik metodlarla qiymətləndirilməsini daxil edir [8, s. 29]. Bu siyasətlərin qarşılıqlı inteqrasiyası maliyyə dövriyyəsinin sürətlənməsinə, əməliyyat kapitalının optimal dövr etməsinə və müəssisənin bazar mövqeyinin güclənməsinə şərait yaradır.

Debitor borclarının dövretmə göstəriciləri – xüsusən də debitor borclarının dövriyyə əmsalı (Debtor Turnover Ratio) və debitor borclarının ödənilmə müddəti, günlərlə (Days Sales Outstanding, DSO) – müəssisənin hesablaşma intizamını və pul yığımı prosesinin operativliyini xarakterizə edir. Bu göstəricilərin təhlili borc idarəetmə strategiyasının effektivliyini qiymətləndirməyə, debitor portfelinin keyfiyyət dinamikasını izləməyə və maliyyə risklərinin vaxtında neytrallaşdırılmasına imkan verir. Beləliklə, debitor borclarının kompleks, elmi-metodoloji əsaslı uçotu və intellektual idarəetmə yanaşması müəssisənin kapital strukturunun optimallaşdırılmasına, maliyyə davamlılığının möhkəmləndirilməsinə və bazar mühitində rəqəbat üstünlüyünün formalaşmasına xidmət edir.

Debitor borclarının uçotu və idarə edilməsi yalnız onların mühasibat qeydə alınması və sənədləşdirilməsi ilə məhdudlaşmır. Bu proses eyni zamanda borc portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi, yığım səviyyəsinin monitorinqi və maliyyə resurslarının dövr sürətinin ölçülməsini tələb edən kompleks analitik yanaşmanı əhatə edir. Bu məqsədlə debitor borclarının effektiv idarə edilməsində mühüm rol oynayan bir sıra maliyyə göstəricilərindən istifadə olunur.

3. Kreditor borclarının uçotu və idarə edilməsi

Kreditor borclarının uçotu müəssisənin maliyyə öhdəliklərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi, maliyyə intizamının qorunması və təsərrüfat fəaliyyətinin şəffaf şəkildə idarə olunması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu borcların tanınması, ölçülməsi və uçotu zamanı mühasibat uçotu standartlarının tələblərinə uyğun metodoloji yanaşma tətbiq edilir, öhdəliklərin yaranma anı, onların hüquqi və iqtisadi mahiyyəti, müqavilə öhdəlikləri və maliyyə dövriyyəsidəki rolu nəzərə alınır.

Kreditor borclarının tanınması mal və xidmətlərin qəbul olunduğu, hüquqi öhdəliyin formalaşdığı və müvafiq sənədlərlə təsdiqləndiyi mərhələdə həyata keçirilir; bu isə müəssisənin öhdəliklərinin real və tam əks olunmasını təmin edir. Hesablaşma mexanizmləri isə təchizatçılarla münasibətlərin düzgün qurulmasına, ödəniş cədvəllərinin tənzimlənməsinə və maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsinə istiqamətlənir.

Təchizatçı və podratçılarla hesablaşmaların uçotu malların və xidmətlərin qəbul edilməsi, müqavilə öhdəliklərinin tanınması, müvafiq ilkin sənədlərin – qaimə, qəbul-təhvil aktları və hesab-fakturaların – mühasibat uçotunda qeydiyyatı alınması vasitəsilə aparılır. Bu yanaşma maliyyə axınlarının düzgün planlaşdırılmasına və müəssisənin ödəniş qabiliyyətinin idarə olunmasına imkan yaradır. Əməkhaqqı və sosial xarakterli öhdəliklər üzrə kreditor borclarının uçotu isə işçilərlə bağlanmış əmək münasibətləri əsasında formalaşır; əməkhaqqı, məcburi dövlət sosial sığorta ayırımları və digər

sosial ödənişlər üzrə borclar əmək ödənişi fondu ilə əlaqəli uçot mexanizmləri çərçivəsində qeydə alınır [9, s. 77]. Bu öhdəliklərin vaxtında yerinə yetirilməsi əmək münasibətlərinin sabitliyini və sosial məsuliyyətin icrasını təmin edir.

Büdcə və vergi öhdəlikləri üzrə kreditor borclarının uçotu vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş tələblərə əsaslanır və dövlət büdcəsi qarşısında yaranan maliyyə öhdəliklərinin dəqiq hesablanması nəzərdə tutur. Müvafiq vergi növlərinə görə borcların vaxtında uçotu və ödənilməsi maliyyə intizamının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Kreditor borclarının inventarizasiyası isə uçot məlumatlarının faktiki vəziyyətlə uzlaşmasını yoxlamaq məqsədi daşıyır; bu proses borcların həqiqiliyini müəyyənləşdirir, artıq və ya əsassız öhdəliklərin qarşısını alır və ödəniş intizamının səviyyəsini göstərir. Beləliklə, kreditor borclarının uçotu və idarə edilməsi müəssisənin maliyyə sabitliyinin qorunması, ödəmə sisteminin optimallaşdırılması və davamlı iqtisadi fəaliyyətin təmin olunması üçün zəruri elmi-praktik çərçivəni formalaşdırır.

4. “Debitor borcları barədə məlumat forması”nın tərtib edilməsi qaydası

1. İnternet Vergi İdarəsinin rəsmi sahifəsinə (<https://www.e-taxes.gov.az>) daxil olaraq “Giriş” bölümü seçilir. Daha sonra ASAN İmza və ya elektron imzadan istifadə etməklə “Onlayn kargüzərlik və e-VHF” menyusuna keçid edilir və “Daxil ol” düyməsi aktivləşdirilir.

Şəkil. 1.

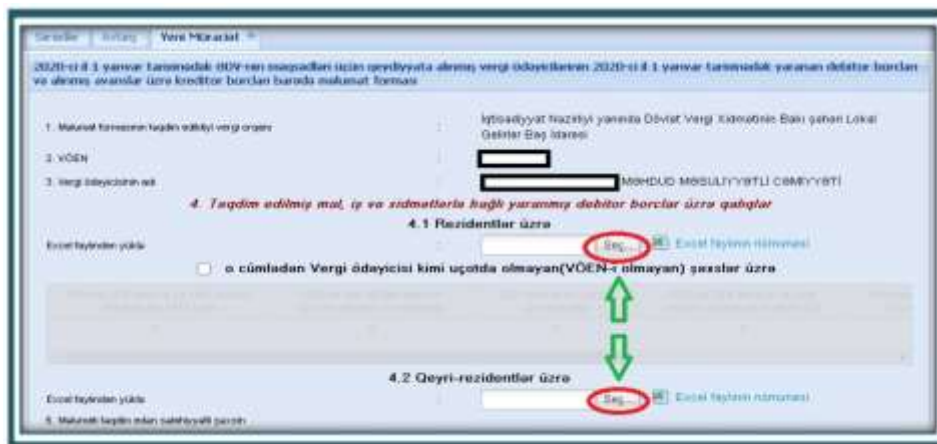
Debitor borcları barədə məlumat forması

Mənbə: www.e-taxes.gov.az.

Şəkil. 2.

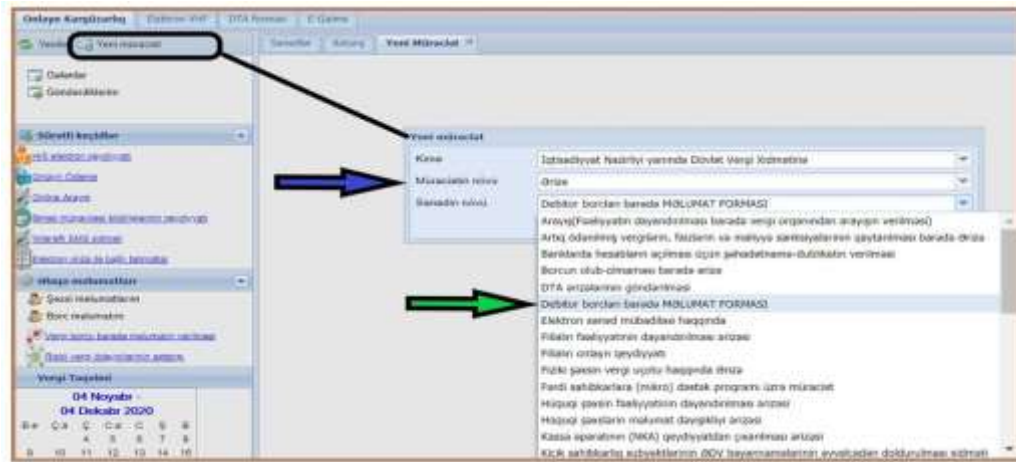
Debitor borcları barədə məlumat menyusu

Mənbə: www.e-taxes.gov.az.

2. Açılan pəndə “Yeni müraciət” bölməsi seçilir, müraciətin tipi “Ərizə”, sənədin növü isə “Debitor borclar haqqında Məlumat Forması” kimi göstərilir və təsdiq edilir.

Şəkil. 3.

Debitor borcları barədə yeni müraciətçilərin daxil edilməsiMənbə: www.e-taxes.gov.az.

3. Sistemdə açılan pəncərədə istifadəçiyə dair məlumatlar (ad, VÖEN və digər rekvizitlər) avtomatik doldurulur. Formada “Rezidentlər üzrə” və “Qeyri-rezidentlər üzrə” hissələri mövcuddur. Bu addımda sistem tərəfindən təqdim olunan “nəmunə Excel faylı” kompüterə yüklənir, müvafiq qaydada doldurulduqdan sonra “Seç” funksiyası vasitəsilə sistemə yüklənir.

Rezidentlər üzrə bölmədə 01.01.2020 tarixinə olan debitor borclar (ƏDV-yə cəlb olunma səviyyəsinə görə 18%, 0% və ƏDV-dən azad əməliyyatlar üzrə) hər bir vergi ödəyicisi üçün ayrıca və ƏDV-siz məbləğdə qeyd edilməlidir. VÖEN-in təkrarlanması, səhv yazılması və ya əlavə simvollar (məsələn: . , “ ” / və boşluqlar) istifadə qəti şəkildə yolverilməzdir.

Şəkil. 4.

Portalda Debitor borclardan ƏDV tutulmaları

Nö	VÖEN	Vergi ödəyicisinin adı	ƏDV-yə 18% dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar (ƏDV-siz)	ƏDV-yə sıfır (0) faiz dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar	ƏDV-dən azad olunan əməliyyatlar	ƏDV-yə 20% dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar (ƏDV-siz)	Əməliyyatlar üzrə CƏMİ (3s+4s+5s+6s)	ƏDV üzrə qalıq məbləği	ƏDV-yə cəlb edilməyən əməliyyatlar
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	9900000111	"A" müəssisəsi	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
2	1300000111	"B" FİRMASI	190,0	0,0	0,0	0,0	190,0	60,0	0,0
3	1300000111	"B" FİRMASI	0,0	0,0	500,0	0,0	500,0	0,0	0,0

Mənbə: www.e-taxes.gov.az.

Əgər mal (iş, xidmət) dəyəri ödənilməmiş, lakin 01.01.2020-yə qədər ƏDV ödənilmişdirsə, onda “Əməliyyat” sütununda yalnız malın (işin, xidmətin) dəyəri yazılır, “ƏDV məbləği” hissəsində “0” göstərilir.

Şəkil. 5.

Portalda Debitor borclardan ƏDV tutulmaların tətbiqi və faizlər

No	VÖEN	Vergi ödəyicisinin adı	ƏDV-yə 18% dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar (ƏDV-siz)	ƏDV-yə sıfır (0) faiz dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar	ƏDV-dən azad olunan əməliyyatlar	ƏDV-yə 20% dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar (ƏDV-siz)	Əməliyyatlar üzrə CƏMI (3a+4a+5a+6a)	ƏDV üzrə qalıq məbləği	ƏDV-yə cəlb edilməyən əməliyyatlar
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	9900000111	"A" müəssisəsi	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
2	1300000111	"B" FİRMASI	190,0	0,0	0,0	0,0	190,0	60,0	0,0
3	1300000111	"B" FİRMASI	0,0	0,0	500,0	0,0	500,0	0,0	0,0

Mənbə: www.e-taxes.gov.az.

“ƏDV-nin vergitutma obyektini təşkil etməyən əməliyyatlar” hissəsində isə vergitutma predmeti olmayan əməliyyatlar (məsələn, torpaq satışı) və ƏDV qeydiyyatına qədər yaranmış debitor borcları qeyd edilir.

Şəkil. 6.

Portalda ƏDV qeydiyyatına qədər yaranmış debitor borcları

No	VÖEN	Vergi ödəyicisinin adı	ƏDV-yə 18% dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar (ƏDV-siz)	ƏDV-yə sıfır (0) faiz dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar	ƏDV-dən azad olunan əməliyyatlar	ƏDV-yə 20% dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar (ƏDV-siz)	Əməliyyatlar üzrə CƏMI (3a+4a+5a+6a)	ƏDV-yə cəlb edilməyən əməliyyatlar
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	9900050571	Cybernet LLC	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0
2	9900049771	Alke LTD LLC	250,0	50,0	0,0	0,0	300,0	0,0
3	0200015491	OMNITECH+ LLC	0,0	0,0	300,0	150,0	450,0	800,0

Mənbə: www.e-taxes.gov.az.

4.VÖEN-i olmayan rezident fiziki şəxslərlə bağlı debitor borclarının ümumi məbləği formanın müvafiq sətrində ƏDV rejiminə uyğun (18%, 0%, azad) yazılır. Bu sətrə aktivləşməsi üçün “o cümlədən vergi ödəyicisi kimi uçotda olmayan (VÖEN-i olmayan) şəxslər üzrə” qeydinin yanındakı xanaya işarə qoymaq lazımdır.

Şəkil. 7.

VÖEN-i olmayan rezident fiziki şəxslərlə bağlı debitor borclar

Mənbə: www.e-taxes.gov.az.

5. Qeyri-rezidentlər üzrə excel formasında “Qeyri-rezidentin ölkəsi” sütununda ölkənin adı tam və ya qısaldılmış formada, “Qeyri-rezidentin adı” hissəsində isə ingilis dilində qeyd olunmalıdır. Digər məlumatlar rezidentlər üçün nəzərdə tutulan sütunlara uyğun şəkildə doldurulur.

Şəkil 8.

Qeyri-rezidentlər üzrə göstəricilər

A	B	C	D	E	F	G	H	I
Nö	Qeyri-rezidentin adı	Qeyri-rezidentin ölkəsi	ƏDV-ya 18% dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar (ƏDV-siz)	ƏDV-ya sıfır (0) faiz dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar	ƏDV-dən azad olunan əməliyyatlar	Əməliyyatlar üzrə CƏMİ (3+4+5)	ƏDV məbləği	ƏDV-ya cəlb edilməyən əməliyyatlar
1								
2	1	2	3	4	5	6	7	8
3	1	Saudiyyə Ərəbistanı	10 000,0	0,0	0,0	10 000,0	1 800,0	0,0
4	2	ÇİN	4 000,0	0,0	2 500,0	6 500,0	0,0	24 000,0
5	3	ABŞ	0,0	50 000,0	32 000,0	82 000,0	0,0	0,0

Mənbə: www.e-taxes.gov.az.

Əgər 01.01.2020 tarixinə debitor borcu yoxdursa, “Bəyan ediləcək məlumatım yoxdur” ifadəsinin qarşısındakı xanaya işarə qoyulmalıdır. Forma tam hazır olduqda “İrəlilə” düyməsi seçilir.

Şəkil 9.

Bəyan ediləcək məlumatların portalda qeyd edilməsi

Mənbə: www.e-taxes.gov.az

Növbəti mərhələdə formanın çap versiyası açılır. Məlumatlar uyğunluq baxımından yenidən yoxlanılır və ASAN İmza və ya elektron imza ilə təsdiqlənir.

Şəkil 10.

Məlumatlar uyğunluğunun yoxlanılıb və ASAN İmza və ya elektron imza ilə təsdiqlənməsi

Mənbə: www.e-taxes.gov.az

1. Forma yalnız “ASAN İmza” və ya elektron imza ilə təsdiqlənərək elektron şəkildə göndərildikdə qəbul edilmiş hesab olunur. Kağız formatında və ya digər üsullarla təqdim edilən məlumatlar vergi orqanı tərəfindən etibarlı sayılmaya bilər.

2. Ləğv tarixi 01.01.2020-ci il tarixdən sonrakı dövrə düşən vergi ödəyicilərinə aid göstəricilər də eyni qaydada formaya daxil edilməlidir.

3. Əgər göndərilmiş məlumatlarda yanlışlıq, natamamlıq və ya dəyişiklik olarsa, o cümlədən mallar (işlər, xidmətlər) üzrə debitor borclarında dəyişiklik baş verdikdə, ən gec 1 yanvar 2021-ci il tarixinədək düzəliş edilmiş forma vergi orqanına yenidən təqdim olunmalıdır.

4. Mal satış zamanı yaranmış uzunmüddətli debitor borcları

Cədvəl 1.

Mal satışı üzrə ilkin uzunmüddətli debitor borcu

Sıra	Əməliyyatın adı	Debet	Kredit	Məbləğ (AZN)
1	Satışın dəyərində uyğun debitor borcun yaranması	221 – Debitorlar	611 – Satış gəlirləri	92,500
2	Satışın maya dəyərinin silinməsi	701 – Satışın maya dəyəri	201 – Hazır məhsullar	58,300
3	ƏDV-nin hesablanması	221 – Debitorlar	333 – Ödəniləcək ƏDV	16,650
4	Ödənişə görə uzunmüddətli debitor formalaşdırılması	221 – Debitorlar (uzunmüddətli)	221 – Debitorlar (qısamüddətli)	40,000

Bu cədvəldə mal satışından yaranan debitor borcunun uçotu əks etdirilir. Birinci sətirdə 92,500 AZN məbləğində satış dəyərində uyğun debitor borcu tanınır və eyni zamanda 611 nömrəli hesabda satış gəliri formalaşır. İkinci sətirdə 58,300 AZN həcmində satışın maya dəyəri 701 nömrəli hesaba silinərək hazır məhsulların azaldılması göstərilir ki, bu da ümumi mənfəət marjasının qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Üçüncü əməliyyatda 16,650 AZN məbləğində ƏDV hesablanaraq debitor borcuna əlavə olunur və 333 nömrəli hesabda ödəniləcək vergi öhdəliyi formalaşır. Dördüncü sətirdə 40,000 AZN məbləğində qısamüddətli debitor borcunun uzunmüddətli debitorlar hesabına keçirilməsi həyata keçirilir. Bu yanaşma borcun ödəniş müddətinə uyğun təsnifatını təmin edir və müəssisənin likvidlik göstəricilərinin daha düzgün təhlilinə şərait yaradır. Beləliklə, həm gəlirlilik, həm də vergi və müddət baxımından strukturlaşdırılmış debitor portfeli formalaşır.

Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları

Yeni situasiya: Müəssisə “Təchizatçı-2” MMC-dən 28,800 manat (ƏDV daxil) dəyərində mallar almışdır. Müqaviləyə əsasən, malların ödənişi 2 il sonra həyata keçiriləcəkdir.

Məbləğin yeni bölünməsi:

- *Malların dəyəri (ƏDV-siz):* 24,000 AZN
- *ƏDV (18%):* 4,320 AZN
- *Ümumi borc:* 28,320 AZN

Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditör borcları

№	Əməliyyatın məzmunu	Debet	Kredit	Məbləğ (AZN)
1	Malların alınması	205 "Malllar"	431 "Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditör borcları"	24 000
2	Alınan malların ƏDV-si	24 "Əvəzləşdirilən ƏDV"	431 "Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditör borcları"	4 320
3	Cari ilin borcunun uzunmüddətli borcdan ayrılması	431 "Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditör borcları"	531 "Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları"	14 800
4	Cari borcun ödənilməsi – əsas məbləğ	531 "Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları"	223 "Bank hesablama hesabı"	12 000
5	Cari borcun ödənilməsi – ƏDV	531 "Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları"	226 "ƏDV sub-üçot hesabı"	2 800

Aparılan mühasibat təhlili göstərir ki, müəssisə malların alınması zamanı 24,000 AZN əsas dəyəri və 4,320 AZN ƏDV məbləğini uzunmüddətli kreditör borcu kimi tanımışdır. Bu, ödənişlərin növbəti 12 aydan sonrakı dövrdə həyata keçiriləcəyini göstərir və öhdəliklərin uzunmüddətli təsnifatına tam uyğundur. Müqavilə müddəti yaxınlaşdıqca borcun müəyyən hissəsinin 431 nömrəli hesabdən 531 nömrəli qısamüddətli kreditör borcları hesabına keçirilməsi (14,800 AZN) mühasibat standartlarının tələb etdiyi strukturlaşdırmanı təmin edir və balans məlumatlarının dəqiqliyini artırır.

Cari dövrdə müəssisə borcun bir hissəsini 12,000 AZN əsas məbləğ və 2,800 AZN ƏDV ödənişi ilə bağlamışdır. Bu əməliyyatlar likvid vəsaitlərin azalmasına təsir etsə də, kreditörlerle münasibətlərin sabitliyini və borc ödəmə intizamını qoruyur. Qısamüddətli borcun tam şəkildə ödənilməsi həm öhdəliklərin azaldılmasına, həm də maliyyə nizamlılığının təmin edilməsinə xidmət edir.

Ümumi qiymətləndirmə göstərir ki, uzunmüddətli öhdəliklərin bir hissəsinin qorunması müəssisənin maliyyə dayanıqlığını artırır, çünki ödənişlər zaman üzrə bölünərək pul axınının təzyiqini azaldır. ƏDV uçotu və borcların təsnifatı tam metodoloji tələblərə uyğun aparılmış, hesabat şəffaflığı və uçot dəqiqliyi təmin edilmişdir.

Nəticə

Aparılan təhlil göstərir ki, debitor və kreditör borclarının uçotu və audit müəssisənin maliyyə idarəetmə sisteminin ayrılmaz hissəsidir. Bu proseslər maliyyə axınlarının optimallaşdırılması, kapital dövriyyəsinin sürətləndirilməsi və risklərin azaldılması baxımından fundamental əhəmiyyətə malikdir. Debitor borclarının effektiv idarə olunması müəssisənin likvidlik potensialını, pul vəsaitlərinin dövriyyə qabiliyyətini və kommersiya fəaliyyətinin sabitliyini təşviq edir. Kredit siyasətinin optimal müəyyən edilməsi, borc portfelinin analizi və gözlənilən kredit zərəri modelinə əsaslanan ehtiyatların yaradılması aktivlərin keyfiyyətinin qorunmasına və maliyyə itkilərinin minimuma endirilməsinə imkan yaradır.

Kreditör borclarının uçotu isə öhdəliklərin vaxtında tanınmasını, ödəniş intizamına riayət olunmasını və maliyyə sabitliyinin qorunmasını təmin edən mexanizmdir. Təchizatçılarla münasibətlərin səmərəli idarə olunması, büdcə və sosial öhdəliklər üzrə qanuni tələblərə riayət olunması və inventarizasiya tədbirlərinin aparılması müəssisənin reputasiyasını və maliyyə dayanıqlığını gücləndirir.

Auditor nəzarəti və təsdiqləmə prosedurları isə borclar və tələblərlə bağlı məlumatların doğru-

luğunu müəyyən edir, daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyini qiymətləndirir və maliyyə hesabatlarının etibarlılığını təmin edir. Audit prosesində risklərin düzgün müəyyənləşdirilməsi və onların səviyyəsinə uyğun audit strategiyalarının tətbiqi obyektiv qərarların verilməsinə şərait yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Audit.goz.az, Bakı, 2026.
2. Dövlət Vergi Xidməti. Digər təlimatlar: Telimat №1: / Azərbaycan Respublikasının Dövlət Vergi Xidməti. Bakı, 2026. (<https://vergiler.az/news/taxes/23662.html>)
3. Həsənov E. Maliyyə uçotunun nəzəri və praktiki əsasları. Bakı: İqtisad Universiteti, 2021, 320 s.
4. Quliyev S. Müəssisələrin maliyyə idarəetməsi. Bakı: Elm və Təhsil, 2021, 250 s.
5. Armendáriz B. & Morduch J. The Economics of Microfinance, J. Morduch. Cambridge (MA): MIT Press, 2010, 496 p.
6. Demirgüç-Kunt A. & Beck T. & Honohan P. Finance for All? Policies and Pitfalls in Expanding Access. Washington: World Bank, 2018, 246 p.
7. Kirwan S. Financial Inclusion / S. Kirwan. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing, 2021, 136 p.
8. Ledgerwood J. The New Microfinance Handbook: A Financial Market System Perspective. Washington: World Bank, 2013, 504 p.
9. Macchiavello E. Microfinance and Financial Inclusion: The Challenge of Regulating Alternative Forms of Finance. London: Routledge, 2018, 322 p.
10. Monye O. Digital Financial Inclusion and Regulation. London: Routledge, 2023, 194 p.
11. Morduch J. & Ogden T. Financial Inclusion: What Everyone Needs to Know. New York: Oxford University Press, 2021, 208 p.
12. Salek J. Accounts Receivable Management: Best Practices. Hoboken (NJ): Wiley, 2014, 240 p.
13. Schaeffer M. Accounts Payable and Sarbanes–Oxley: Strengthening Your Internal Controls. Hoboken (NJ): Wiley, 2016, 230 p.
14. Sun X. Supply Chain Finance: Credit Empowers the Future. Singapore: Springer Nature Singapore, 2022, 200 p.

Резюме

Фарид Гусейнов

Учет и аудит дебиторской и кредиторской задолженности

Данное исследование посвящено бухгалтерскому учету и аудиту дебиторской и кредиторской задолженности в рамках современных стандартов финансовой отчетности и механизмов корпоративного управления. Основное внимание уделяется эффективному управлению дебиторской задолженностью, которое включает разработку и внедрение кредитной политики, оценку кредитоспособности клиентов, постоянный мониторинг выполнения сборов и применение модели ожидаемых кредитных убытков в соответствии с IFRS 9. В исследовании также рассматриваются принципы признания выручки, изложенные в IFRS 15, для обеспечения точного измерения, отражения и представления остатков дебиторской задолженности в финансовой отчетности, что способствует повышению надежности и прозрачности корпоративной отчетности.

Параллельно исследование анализирует бухгалтерский учет кредиторской задолженности, включая признание и управление договорными обязательствами перед поставщиками и подрядчиками, начисления по заработной плате, социальные взносы, налоговые обязательства, а также механизмы проверки, связанные с запасами и закупками. Подчеркивается важность внутренних контрольных систем, правильного ведения документации, дисциплины платежей и прозрачности расчетных процессов как критически важных компонентов для снижения операционных и финансовых рисков.

Аудиторский аспект исследования сосредоточен на оценке эффективности внутренних контрольных систем, выявлении и оценке аудиторских рисков, выполнении субстантивных и аналитических аудиторских процедур, а также применении методов внешнего подтверждения. Кроме того, рассматривается подготовка аудиторских отчетов, которые точно отражают финансовое положение организации.

Результаты исследования показывают, что точный учет и строгий аудит дебиторской и кредиторской задолженности являются основой для поддержания финансовой стабильности, обеспечения достаточной ликвидности, поддержания непрерывности операций и содействия долгосрочной устойчивости компании. В

целом исследование подчеркивает взаимосвязанную роль современных стандартов бухгалтерского учета, эффективного корпоративного управления и аудиторской практики в обеспечении надежного финансового управления и подотчетности.

Ключевые слова: должник, кредитор, аудит задолженности, МСФО, финансовый контроль

Summary

Farid Huseynov

Accounting and Audit of Receivables and Creditors

This study investigates the accounting and auditing of accounts receivable and accounts payable within the framework of contemporary financial reporting standards and corporate governance mechanisms. Emphasis is placed on the effective management of receivables, which encompasses the development and implementation of credit policies, evaluation of customer creditworthiness, continuous monitoring of collection performance, and the application of the expected credit loss model as prescribed under IFRS 9. The research also examines the principles of revenue recognition outlined in IFRS 15 to ensure accurate measurement, reporting, and presentation of receivable balances in financial statements, thereby enhancing the reliability and transparency of corporate reporting.

In parallel, the study analyzes the accounting procedures for accounts payable, including the recognition and management of contractual obligations with suppliers and contractors, payroll liabilities, social contributions, tax obligations, and verification mechanisms linked to inventory and procurement processes. Internal control systems, proper documentation standards, payment discipline, and transparency in settlement processes are emphasized as critical components to mitigate operational and financial risks.

The auditing aspect of the research focuses on assessing the effectiveness of internal control systems, identifying and evaluating audit risks, performing substantive and analytical audit procedures, and employing external confirmation techniques. Additionally, it examines the preparation of audit reports that accurately reflect the financial position of the organization.

The findings indicate that precise accounting and rigorous auditing of both receivables and payables are fundamental to maintaining financial stability, ensuring sufficient liquidity, supporting operational continuity, and promoting long-term corporate sustainability. Overall, the study highlights the intertwined role of modern accounting standards, effective corporate governance, and audit practices in fostering reliable financial management and accountability.

Key words: debtor, creditor, debt audit, IFRS, financial control.

Rəyçi: i.e.d., prof. Həsənli Yadulla Həmdulla oğlu